

تحلیل اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم توسعه اجتماعی - اقتصادی کشور بر توسعه نواحی روستایی پیرامون کلانشهر کرج مورد: شهرستان نظرآباد

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۰۴

صفحات: ۱۳۰-۱۱۳

زهرا جهان؛ دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
فرهاد عزیزپور؛ دانشیار گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
علیرضا استعلاجی؛ استاد گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

برنامه‌های توسعه باهدف بهبود وضعیت استانداردهای زندگی شهروندان (ارتقای منابع، فرصت‌ها و توانمندسازی کل جامعه) در کشورهاست، تهیه می‌شوند. مقاله حاضر باهدف تحلیل اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم بر توسعه نواحی روستایی پیرامون کلانشهر کرج تدوین شده است. جامعه آماری مورد مطالعه روستاهای شهرستان نظرآباد است که ۳۵۵ نفر آن‌ها با استفاده از فرمول کوکران به‌عنوان حجم نمونه تعیین و با استفاده از روش طبقه‌ای - تصادفی، نمونه‌گیری شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات از روش‌های اسنادی و میدانی (فن پرسشگری و ابزار پرسشنامه) استفاده شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های کلموگروف اسمیرنوف، آزمون دوجمله‌ای، رگرسیون، تحلیل عاملی و تحلیل مسیر در نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. مبتنی بر یافته‌های پژوهش این نتیجه حاصل شده است که شاخص نهایی توسعه در روستاهای مورد مطالعه متأثر از راهبردهای برنامه پنجم از روند تحولی مثبتی برخوردار نشده است. نگاه تک‌ساحتی در عمل سبب شد تا تنها بعد کالبدی - عمرانی به‌ویژه توسعه زیرساخت‌ها از شرایط مناسب‌تری برخوردار شود. سایر مؤلفه‌های مؤثر بر شاخص‌های نهایی توسعه مانند (ارتقاء خدمات محیطی، ارتقاء کیفیت محیط زیست، حفاظت از میراث فرهنگی، ارتقای سرمایه اجتماعی، ظرفیت‌سازی نهادی، رفاه اجتماع محلی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، عدالت اقتصادی و ثبات اقتصادی) نتوانسته‌اند به‌طور مستقیم بران اثر بگذارند و تنها از طریق ارتقاء زیرساخت‌ها اثر غیرمستقیم بر شاخص نهایی داشتند.

واژه‌های کلیدی:

توسعه اجتماعی -
اقتصادی، مناطق
پیرامون، توسعه
روستایی، کلانشهر
کرج.

دسترسی به توسعه ملی، منطقه‌ای و محلی آرمان بزرگ هر ملتی می‌باشد و تحقق این مهم مستلزم آن است که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان با شناخت دقیق از وضعیت کشور، منطقه و سطح محلی (روستاها)، بهترین الگوها و برنامه‌ها را برای تعیین مسیر توسعه انتخاب کنند (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰). توسعه روستایی که فرایند گسترش مشارکت مردم، توانمندسازی مردم برای تصمیم‌گیری در شکل‌دهی فضای خویش، افزایش رفاه و خوشبختی، گسترش فرصت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه و غیره برای سازمان‌دهی فضای خویش است (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۲)، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. از این رو توسعه نواحی روستایی در برنامه‌های سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیران و محققان، نیازمند مطالعات آینده‌نگر و تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای مناسب است (Torre and Wallet, 2016: 2) که بر توسعه یکپارچه روستایی تأکید کند.

اندیشه توسعه یکپارچه روستایی بر این اصل استوار است که سکونتگاه‌های روستایی همانند تمام پدیده‌ها و واحدهای مکانی - فضایی در واقع نظام‌هایی هستند که اجزای آن با یکدیگر در کنش متقابل بوده و هرگونه تغییر در یک جزء به سایر اجزاء منتقل می‌شود. بنابراین؛ اجزای گوناگون باید به گونه‌ای هماهنگ و هم‌نوا در جهت اهداف نظام عمل کنند. اگر جزء یا بخشی از نظام، تحت تأثیر نیروهایی فعال شود، اما با سایر اجزا یا بخش‌ها همسو و هماهنگ نباشد، عملکرد نظام مطلوب نخواهد بود. از این رو، رویکرد توسعه یکپارچه روستایی بر هماهنگ‌سازی تمام جنبه‌های زندگی و بهره‌گیری از منابع انسانی و محیطی تأکید می‌کند (آمار و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۹). طبق این راهبرد رسیدن به توسعه روستایی به گونه‌ای که فقر و محرومیت در این جامعه از بین برود، نیازمند نگرش جامع به توسعه، تدوین و اجرای برنامه‌های همه‌جانبه‌نگر است. برنامه‌هایی که ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کالبدی، زیست‌محیطی، نیازها و قابلیت‌ها را به صورت یکجا مورد توجه قرار دهد (جمعه‌پور، ۱۳۸۴: ۱۰). از جمله این برنامه‌ها می‌توان به برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی - اقتصادی اشاره کرد.

برنامه‌های توسعه باهدف بهبود وضعیت استانداردهای زندگی شهروندان (ارتقای منابع، فرصت‌ها و توانمندسازی کل جامعه)، تهیه می‌شوند. آن‌ها مبتنی بر مجموعه‌ای از سیاست‌ها هستند که در قالب‌های انضمامی تر اهداف معین و مواد قانون برنامه - که مبنای برنامه‌ها و طرح‌های اجرایی هستند - بروز می‌یابند (ایکاف، ۱۳۸۰: ۲۷۹) و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم ماهیت توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و زیست‌محیطی نواحی روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (بدری و همکاران، ۱۳۹۸: ۶).

بررسی اجمالی تحولات جامعه روستایی کشور طی ادوار گذشته همراه با تغییرات ناشی از اجرای برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های روستایی در ابعاد مختلف از سطح ملی تا محلی با دشواری‌های اساسی روبه‌رو هستند. تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای، تخلیه گسترده آبادی‌ها از نیروی کارآمد و سرمایه مادی، کاهش روزافزون محصولات کشاورزی، انباشت جمعیت در نواحی شهری، گسترش فضاهای زیست غیررسمی، بیکاری و آسیب‌های اجتماعی - فرهنگی مسائل کلیدی و بعضاً عدم قطعیت‌هایی هستند که ضمن اثرگذاری بر ساختار کلان کشور، اثر شگرفی بر جامعه روستایی داشتند (ملکی‌فر، ۱۳۸۵). در مواجهه با این شرایط، نظام برنامه‌ریزی کشور در پی ایجاد تحول در توسعه و دستیابی به شرایط مطلوب زیستی در نظام سکونتگاهی (شجری، ۱۳۹۰: ۵۰)، تلاش کرده است تا در تهیه

برنامه‌های پنج‌ساله توسعه به گونه‌ای عمل کند که با به‌کارگیری راهبردهای مطلوب توسعه در قالب مجموعه‌ای از سیاست‌ها زمینه را برای بهبود وضعیت سکونتگاه‌های شهری و به‌ویژه روستایی فراهم نماید.

نظام برنامه‌ریزی کشوری از دهه ۳۰ همواره در تدوین اسناد توسعه‌ای کشور متأثر از تحولات فکری جهان، راهبردهای مختلف را مورد توجه قرار داده است. این تحول در بعد از انقلاب از شدت بیشتری برخوردار بود (امانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۳). مبادله اجتماعی، کیفیت زندگی، توسعه یکپارچه روستایی و توسعه پایدار اندیشه‌هایی هستند که در تدوین برنامه‌های دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه اثربخش بوده‌اند. این راهبردها اگرچه از چارچوب مفهومی خاص خود برخوردار هستند؛ اما در تدوین اسناد توسعه تأثیر مطلوبی نداشته‌اند. این امر متأثر از عوامل زیادی است که در ذیل به اختصار برخی از آن‌ها مورد اشاره قرار می‌گیرد:

- عدم فهم مشترک برنامه‌ریزان از مفهوم توسعه؛
- بی‌ثباتی و تغییرات سریع نظام‌های سیاسی کشور؛
- موانع قانونی و ناهماهنگی‌های موجود در میان عناصر و اجزاء برنامه و برنامه‌ریزی؛
- تمرکزگرایی در برنامه‌ریزی؛
- عدم اجماع بر مکاتب و پارادایم‌های حاکم بر برنامه‌ها؛
- ضعف انطباق راهبردهای نظری با شرایط نظام سکونتگاهی و محیط برنامه‌ریزی؛ و
- نگاه تک‌ساحتی برنامه‌های توسعه در عمل.

برنامه پنجم توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مصوب دی‌ماه ۱۳۸۹ نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. این برنامه که با رویکرد مبنایی پیشرفت و عدالت اجتماعی طراحی و تدوین شده است؛ علی‌رغم فعالیت‌های عمرانی - زیربنایی قابل توجه در روستاها بدون ارائه راهبرد مشخصی، به‌ندرت در کاهش فاصله طبقاتی بین گروه‌ها و قشرها، درآمد، اشتغال‌زایی، کاهش فقر، تنزل شکاف بین شهر و روستا (شکوری، ۱۳۸۴: ۲۴۶-۲۴۷) و شکل‌گیری توسعه یکپارچه روستایی مؤثر بوده است. این راستا، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به سؤال زیر تدوین شده است:

- راهبردهای توسعه روستایی در برنامه پنجم، تا چه اندازه از کارآمدی برای حل چالش‌های روستاهای شهرستان نظرآباد، در ابعاد مختلف برخوردار بوده است؟

اندیشه توسعه یکپارچه روستایی اصولاً بر این اصل استوار است که سکونتگاه‌های روستایی همچون تمام پدیده‌ها و واحدهای مکانی - فضایی در واقع نظام‌هایی هستند که اجزای آن با یکدیگر در کنش متقابل بوده و هرگونه تغییری در یک جزء به سایر اجزا منتقل می‌شود و بنابراین اجزای گوناگون باید به گونه‌ای هماهنگ و هم‌نوا در جهت اهداف نظام عمل کنند. اگر جزء یا بخشی از نظام، تحت تأثیر نیروهایی فعال شود، اما با سایر بخش‌ها همسو و هماهنگ نباشد، عملکرد نظام مطلوب نخواهد بود. رویکرد توسعه یکپارچه روستایی بر هماهنگ‌سازی تمام جنبه‌های زندگی و بهره‌گیری از منابع انسانی و محیطی تأکید می‌کند (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۵۷). طبق این راهبرد رسیدن به توسعه روستایی به گونه‌ای که فقر و محرومیت در این جامعه از بین برود، نیازمند نگرش جامع به توسعه و اجرای برنامه‌های همه‌جانبه‌نگر است. برنامه‌هایی که ابعاد اجتماعی، اقتصادی، نیازها و قابلیت‌ها را به‌صورت یکجا مورد توجه قرار دهد (جمعه‌پور، ۱۳۸۴: ۱۰۰). این نگرش مورد تأکید راهبرد توسعه پایدار نیز می‌باشد.

به بیان دیگر توسعه یکپارچه روستایی، طرح و نتیجه یک راهبرد است که در پی از بین بردن فقر مطلق قسمت اعظم جمعیت روستایی، با اجرای مجموعه اقدامات هماهنگ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است تا دسترسی آن‌ها به کالاها و خدمات به طور مؤثر افزایش یابد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲: ۸۴). امروزه رویکرد مطلوب برنامه‌ریزی توسعه روستایی، توسعه یکپارچه روستایی است که حفاظت و بهره‌برداری بهینه از منابع پایه در جهت حرکت به سوی کشاورزی پایدار، افزایش انتخاب مردم و توانمند کردن مردم روستایی، توسعه و گسترش مشارکت روستاییان، توسعه فرصت‌های برابر روستایی از نظر دسترسی به خدمات و ارتقای همه‌جانبه کیفیت زندگی، اجزای اساسی آن را تشکیل می‌دهد (رضوانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۴۳). بنابراین توسعه یکپارچه روستایی منوط به افزایش تولید، بهبود سطح دانش و انگیزش، ارائه خدمات گوناگون، اصلاح و انتظام شبکه مکانی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی در برنامه‌های توسعه یک کشور است (افراخته، ۱۳۸۷: ۲۰).

در زمینه ارزیابی برنامه‌های توسعه و توسعه روستایی، پژوهش‌های متفاوتی انجام شده و الزامات و شاخص‌های برنامه‌های توسعه را در دستور کار خود قرار داده‌اند. نتایج نقد برنامه‌های توسعه نشان‌دهنده آن است که برنامه‌های توسعه روستایی ضمانت اجرایی لازم را ندارد و با وجود تغییر محتوای برنامه‌ها در بعد از دوران انقلاب، از اجرای برنامه مصوب عدول می‌شود (ازکیا و دیباچی، ۱۳۹۵). افتخاری و همکاران در پژوهش خود نشان می‌دهند (۱۳۹۲) در برنامه‌ها، عناصر توانمندساز در باور سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان برای نهادینه کردن پایداری به‌درستی شناخته نشده است. افراخته و همکاران (۱۳۹۲) در مطالعه خود این‌گونه بیان می‌دارند که در تمام برنامه‌های توسعه پس از انقلاب تمامی ابعاد توسعه پایدار کشاورزی به‌طور یکسان مورد توجه قرار نگرفته است. سعیدی و رستگار (۱۳۸۸) در پژوهشی نشان دادند که در برنامه‌های توسعه روستایی، تحول زمینه‌های فکری و ادراکی موردعنایت لازم قرار نگرفته است. نتایج ارزیابی‌های برنامه‌های توسعه روستایی رضوانی (۱۳۸۱) نشان‌دهنده فقدان مدیریت یکپارچه و ضعف عمده در محتوا و عملکرد برنامه‌ها بوده است. مؤمنی و امینی (۱۳۹۰) در پژوهش خود بیان می‌کنند که توسعه در ابعاد مختلف مستلزم وجود نگرش معطوف به توسعه پایدار در میان متصدیان برنامه‌های توسعه می‌باشد. فتح‌الهی و همکاران (۱۳۹۶) معتقدند که به بعد زیست‌محیطی نواحی روستایی در قوانین برنامه‌های توسعه کمتر از ابعاد دیگر توجه شده است رحیمی و توسلی (۱۳۹۱) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که در برنامه‌های توسعه روستایی به توسعه ساختارها و نمودهای فیزیکی توجه شده و انسان‌ها و مردمان روستایی در کانون توجه قرار نگرفته‌اند. دوبرا و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی نشان دادند که برنامه سالیانه و اجرای آن، تصمیم‌گیری درست برای توسعه اقتصادی زندگی روستایی را به دنبال داشته است. به طوری که برنامه سالیانه زندگی در اروپا، موفق عمل کرده و اثر مثبتی در توسعه روستایی داشته است. نتایج پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که برنامه‌های پنج‌ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران، با وجود حرکت به سمت پایداری، هنوز نتوانسته است خود را از مصائب و مشکلات موجود در راه توسعه روستایی در کشور دورنگه دارد.

روشن‌شناسی

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش، جزء پژوهش‌های کمی است. جامعه آماری مورد مطالعه، مطلعین کلیدی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان نظرآباد در دو بخش مرکزی و تنکمان است. در مطالعه پیش‌رو با استفاده از روش تخمینی مبتنی بر تحقیقات مشابه از دو بخش مرکزی و تنکمان، ۲۰ روستا به‌عنوان نمونه انتخاب شده و بر اساس پروژه‌های انجام شده طبقه‌بندی شده‌اند. نمونه‌ها به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که روستاهای کوچک، متوسط و بزرگ را در برگیرند (جدول شماره ۱). جامعه آماری مورد مطالعه دارای ۴۷۲۲ خانوار است که ۳۵۹ نفر با استفاده از فرمول کوکران به‌عنوان حجم نمونه برای گردآوری اطلاعات تعیین شده است. جهت گردآوری اطلاعات از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده به‌عمل آمده است.

جدول ۱. طبقه‌بندی روستاهای مورد مطالعه

تعداد خانوار	طبقه‌بندی روستاها
۴۳	نصرت‌آباد
۵۳	ابراهیم جیل
۱۶۴	گازرسنگ
۴۰	قبچاق
۲۷	چگینی
۳۶۵	فخر ایران
۵۶	عبدل‌آباد
۲۵۸	شیخ حسن
۳۱	قوچ حصار
۱۰۲	فیروزآباد
۳۷	قشلاق محمد لو
۲۹۰	نو کند
۲۰۶	انبار تپه
۲۳۰	محمدآباد خالصه
۱۷۶	دولت‌آباد
۵۰۷	احمدآباد
۴۵۱	دنگیزک
۱۰۵۵	بختیار
۱۳۹	قلعه آذری
۴۹۲	صالحیه

برای ارزیابی اثربخشی راهبردهای کلان برنامه پنجم در قالب طرح‌ها و پروژه‌ها بر توسعه نواحی روستایی، اهداف کمی و کیفی برنامه و اقدامات اجرا شده در ارتباط با توسعه روستایی از مستندات برنامه پنجم استخراج شده و در قالب پرسشنامه با مقیاس طیف لیکرت تدوین یافته است (جدول شماره ۲).

جدول ۲. مؤلفه‌های مورد استفاده برای اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم بر توسعه نواحی روستایی

ابعاد	گروه‌ها
پایداری محیطی اکولوژیک	<p>میزان بهره‌گیری از سموم، میزان بهره‌گیری از کودهای شیمیایی، میزان فرسایش خاک، تنوع منابع آبی، نسبت تelif دام از مرتع، تغییرات کاربری زمین، کیفیت آب شرب، میزان مرتع خوب و پر بار، ایجاد کمربند سبز در کنار مراکز جمعیتی، توسعه جنگل کاری، بیابان‌زدایی، آلودگی منابع آب، تخریب اراضی مرتعی، شدت وقوع زلزله، شدت وقوع یخبندان، شدت وقوع خشک‌سالی، نحوه دفع زباله، نحوه دفع فاضلاب، نحوه دفع آب‌های سطحی، حجم منابع آب سطحی، حجم منابع آب زیرزمینی، توان پذیرش جمعیت ساکن، توان پذیرش جمعیت گردشگر، پایین بودن میزان آلاینده‌ها، مهاجرت معکوس از شهر به روستا، توسعه فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط، گسترش آگاهی روستاییان از محدودیت‌های محیطی و استمرار منابع حیات، برخورداری از دانش بومی حفاظت از محیط، تعهد اجتماعی برای حفاظت از منابع، روش‌های جایگزین برای بهره‌برداری پایدار از منابع، منابع حفاظت‌شده طبیعی</p>
پایداری اجتماعی فرهنگی	<p>دسترسی به خدمات بهداشتی درمانی، دسترسی به خدمات آموزشی، دسترسی به خدمات تفریحی-ورزشی، دسترسی به کتابخانه‌های عمومی، دسترسی به پایگاه مقاومت بسیج، کانون فرهنگی هنری، تکمیل اماکن ورزشی، توسعه مکان‌های ورزشی برای روستاییان، پوشش تحصیلی تمام افراد لازم‌التعلیم، پوشش تحصیلی دختران، دسترسی برابر دختران و زنان روستایی مبتلا به فقر آهن، برخورداری از فرصت‌های برابر برای خدمات بیمه درمانی، برخورداری از فرصت‌های برابر به تسهیلات بانکی، برابری کودکان روستایی در استفاده از خدمات درمانی، دسترسی به فرصت‌های عادلانه آموزشی، بیمه‌های اجتماعی پایه مستمری پایه و بیمه‌های درمانی پایه، بیمه‌های مکمل بازنشستگی و درمان، مراقبت‌های اولیه سلامت، بهره‌مند روستاییان از راهنمای درمانی، عدم وجود استرس و فشار زندگی، مدت باهم بودن افراد خانواده در کنار هم، شادبود، کمیت و کیفیت استفاده از اوقات فراغت، امیدواری به زندگی، مصالح سازگار و مقاوم، نورگیری مناسب، فضا بندی مناسب با فعالیت، سیستم گرمایش و سرمایش مناسب، وجود عناصر بومی، میزان مشارکت مالی در امور روستا، ضریب مشارکت مردم در تصمیم‌های شورا، میزان مشارکت در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه، میزان برقراری رابطه فامیلی، میزان مشارکت در مراسم عمومی، میزان همیاری در کارهای کشاورزی، میزان روابط روستاییان با روستاهای دیگر، میزان ارتباط روستاییان با شهرنشینان، اختلاف بین روستاییان با دیوار و شورا، میزان حضور روستاییان در جلسات برگزار شده توسط مدیریت روستا، سطح مراجعه روستاییان به ریش سفیدان و معتمدین روستا، عدم اطمینان به هزینه کرد مدیریت روستا در کارهای عمرانی، میزان سرعت‌های انجام گرفته، میزان قتل‌های انجام گرفته، مبادله مواد مخدر، میزان تنش و درگیری در روستا، تعداد دوره‌های آموزشی و ترویجی برگزار شده، میزان استقبال روستاییان از دوره‌های آموزشی، میزان دسترسی به رسانه جمعی، آموزش از راه دور رسانه‌ای، افزایش پیش‌آگاهی و پیش‌گیری از حوادث غیرمترقبه، برخورداری از نهادهای مدیریت محلی، میزان حضور زنان در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی، خودکفایی در تأمین منابع درآمد برای مدیریت روستا، وجود دارایی‌های اقتصادی برای مدیریت روستا، آزادی عمل روستاییان برای عضویت در تعاونی‌ها و سایر نهادها، دسترسی آزاد به اطلاعات و ارتباطات</p>
پایداری اقتصادی	<p>کاهش فاصله درآمدی بین خانوارهای غنی و فقیر، میزان بهره‌مندی از بیمه کشاورزی و دامی، دسترسی به خدمات کشاورزی، میزان مصرف گوشت در هر ماه، رضایت از درآمد، سند مالکیت برای کلیه اراضی کشاورزی، توسعه بنگاه‌های کوچک محلی، توسعه صنایع دستی روستایی، توسعه کارآفرینی، توسعه کسب‌وکارهای خانگی روستاییان، گسترش کشاورزی صنعتی روستاییان، گسترش خدمات کشاورزی، ایجاد تعاونی‌های فرش دستباف روستایی با روش ای محلی و بومی، رشد سرمایه‌گذاران غیربومی، امکان دسترسی به بازار، امنیت شغلی، میزان فروش محصول به شیوه سلف‌خری، افزایش پول در گردش در کسب‌وکار، دام‌های اصلاح نژاد شده، بذره‌های اصلاح شده، یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی، کاهش ضایعات محصول، نوآوری‌های کشاورزی، رشد میزان تولید محصولات زراعی، رشد میزان محصولات باغی، رشد میزان تولید محصولات دامی، رشد میزان پس‌انداز واقعی، برخورداری از شبکه حمل‌ونقل، دسترسی به سیستم نوین بهره‌برداری منابع آب، دسترسی به گاز، دسترسی به برق، دسترسی به شبکه ارتباطی، دسترسی به خدمات پشتیبان تولید، افزایش و ایمن‌سازی شبکه راه‌های روستایی، توسعه زیرساخت‌های مجتمع‌های کشاورزی و دامی، توسعه آبرسانی روستاها</p>

منبع: سازمان برنامه و بودجه استان البرز، ۱۳۹۸

نگارندگان در این کار تحقیقی ضمن تکیه بر روش‌های تجربی - پوزیتیویستی در فرآیند عملی کار از روش‌ها و فنون مختص این روش‌ها نیز استفاده کرده و پس از تعیین جامعه آماری و گردآوری داده‌های لازم، از روش‌های مقیاس جهت کمی کردن داده‌های موجود کمک گرفته‌اند. نظر به اینکه موضوع اصلی این پژوهش سنجش راهبردهای کلان توسعه روستایی برنامه پنجم بر توسعه نظام سکونتگاهی روستایی است؛ هر یک از عوامل مبنی بر اصل تحقق‌پذیری و

پیوند کمی میان آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS، آزمون دوجمله‌ای، کلموگروف اسمیرنوف، مدل رگرسیون، محاسبه ضرایب آن و تحلیل مسیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. ابزار مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه می‌باشد. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش تحلیل عاملی استفاده به عمل آمده است. نتیجه آزمون بارتلت با مقدار (sig=0.000) و شاخص KMO با مقدار ۰/۹۰۷ تأییدکننده مدل تحلیل عاملی و بیانگر مناسب بودن آن، برای شناسایی ساختار است (جدول شماره ۳).

جدول ۳. آزمون بارتلت و شاخص KMO برای بررسی کفایت نمونه

شاخص KMO برای بررسی کفایت نمونه		۰/۹۰۷
آزمون بارتلت	۴۵۳۹۸/۲۱۱	۴۵۳۹۸/۲۱۱
	۱۱۰۲۶	۱۱۰۲۶
	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰

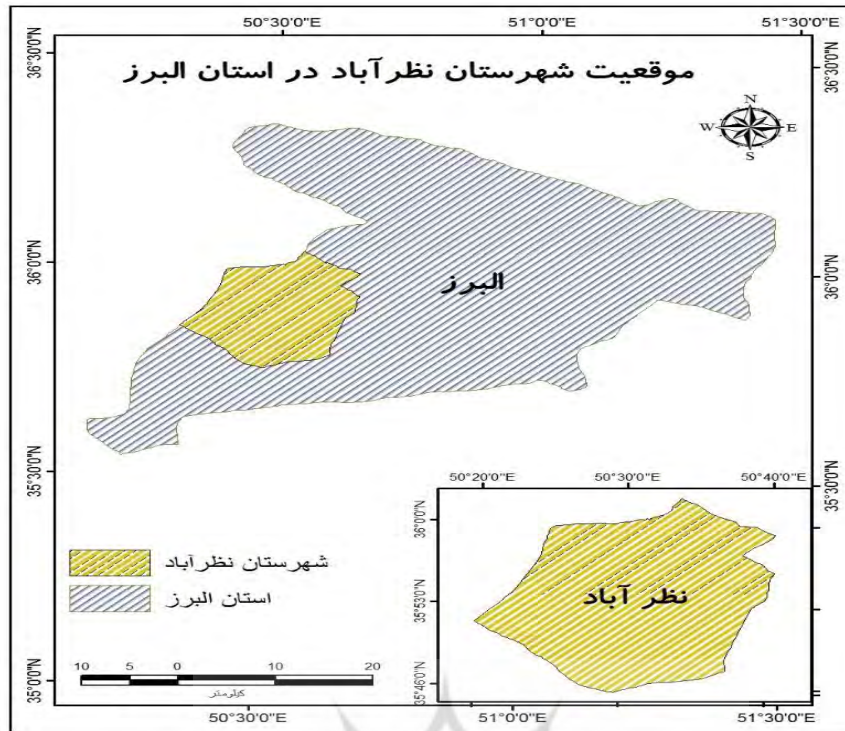
بر اساس خروجی اشتراک اولیه و اشتراک استخراجی (به دلیل طولانی بودن از آوردن خروجی مربوطه خودداری شده است)، از آنجا که مقادیر اشتراک استخراجی هیچ‌یک از متغیرها کمتر از ۰/۵ نمی‌باشد، هیچ متغیری حذف نشده و ابزار پژوهش از روایی لازم برخوردار است. با توجه به ستاده شماره ۴، می‌توان ۷۰/۶۳۴ درصد از واریانس را با ۲۳ عامل در قالب ۱۵۰ شاخص تبیین کرد.

جدول ۴. بار عاملی و مقدار واریانس توضیح داده شده برای هر عامل بعد از دوران

واریانس تجمعی نسبی	درصد واریانس	مقدار ویژه	ردیف
۱۹/۹۵۰	۱۹/۹۵۰	۲۹/۷۲۵	۱
۳۰/۹۷۴	۱۱/۰۲۴	۱۶/۴۲۶	۲
۳۸/۲۵۷	۷/۲۸۲	۱۰/۸۵۱	۳
۴۲/۱۴۳	۳/۸۸۶	۵/۷۹۰	۴
۴۵/۵۸۱	۳/۳۴۸	۵/۱۲۳	۵
۴۸/۴۵۹	۲/۸۷۸	۴/۲۸۸	۵
۵۱/۱۷۴	۲/۷۱۵	۴/۰۴۵	۷
۵۳/۵۷۰	۲/۳۹۷	۳/۵۷۱	۸
۵۵/۵۱۵	۱/۹۴۵	۲/۸۹۸	۹
۵۷/۲۸۰	۱/۷۶۵	۲/۶۲۹	۱۰
۵۸/۹۴۰	۱/۶۶۰	۲/۴۷۳	۱۱
۶۰/۳۸۶	۱/۴۴۶	۲/۱۵۵	۱۲
۶۱/۷۲۴	۱/۳۳۸	۱/۹۹۳	۱۳
۶۲/۹۲۹	۱/۲۰۶	۱/۷۹۷	۱۴
۶۴/۰۱۲	۱/۰۸۲	۱/۶۱۳	۱۵
۶۴/۰۱۶	۱/۰۰۴	۱/۴۹۶	۱۶
۶۵/۹۵۳	۰/۹۳۷	۱/۳۹۶	۱۷
۶۶/۸۴۵	۰/۸۹۳	۱/۳۳۰	۱۸
۶۷/۶۶۵	۰/۸۲۰	۱/۲۲۱	۱۹
۶۸/۴۴۵	۰/۷۸۰	۱/۱۶۳	۲۰
۶۹/۲۰۱	۰/۷۵۶	۱/۱۲۶	۲۱
۶۹/۹۳۱	۰/۷۳۱	۱/۰۸۹	۲۲
۷۰/۶۳۴	۰/۷۰۳	۱/۰۴۷	۲۳

پس از بررسی روایی پرسشنامه، برای سنجش پایایی آن از آلفای کرونباخ استفاده شده است. براساس ۱۵۰ سؤال پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ میزان پایایی ۰/۹۵۴ به دست آمد که از ۰/۷۰ بزرگ تر بوده و از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

شهرستان نظرآباد محدوده مورد مطالعه پژوهش را شامل می شود. این شهرستان با ۵۸۶ کیلومتر مربع مساحت یکی از شهرستان های استان البرز است که در نزدیکی شهرستان ساوجبلاغ در غرب استان قرار دارد (شکل شماره ۱). نظرآباد با ۲ بخش ۵ دهستان، ۲ شهر و ۸۰ روستا سازمان دهی شده است، از تعداد ۸۰ پارچه روستا، ۶۴ روستا دارای سکنه و ۱۶ روستا خالی از سکنه هستند. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ شهرستان نظرآباد دارای ۱۵۲,۴۳۷ نفر جمعیت در قالب ۴۶,۶۵۸ خانوار می باشد که از این تعداد، ۸۶۷۸ خانوار، در مناطق روستایی ساکن هستند. از نظر جغرافیای طبیعی مثل بارش، زمین، دما و غیره وضعیت مشابهی بین شهرستان نظرآباد و شهرستان های هم جوار وجود دارد؛ اما از نظر جغرافیای انسانی تاندازه ای متفاوت می باشد. همچنین این شهرستان به لحاظ جغرافیای اقتصادی، جغرافیای فرهنگی و حتی جغرافیای زیست محیطی نسبت به شهرستان های هم جوار بسیار ضعیف است.

شکل ۱. نقشه جغرافیایی محدوده شهرستان نظرآباد

یافته‌های تحقیق

الف) عملکرد راهبردهای کلان برنامه پنجم توسعه به تفکیک عوامل سازنده

بر اساس مطالعه اسناد مرتبط با برنامه پنجم، میانگین عملکرد برنامه پنجم توسعه در قالب طرح‌ها و پروژه‌های انجام‌شده برای توسعه روستایی در بعد کالبدی بیشتر از سایر ابعاد بوده و برابر با ۷/۲۷ درصد است (جدول ۵). این مسئله نشانگر آن است که راهبردهای برنامه پنجم بیشترین اثربخشی را بر حوزه کالبدی - عمرانی داشته‌اند و در سایر موارد کمتر از حد متوسط تأثیرگذار بوده‌اند. به طوری که در حال حاضر روستاهای محدوده مورد مطالعه از نظر پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی دارای شاخص‌های نامطلوبی هستند. از این رو می‌توان این گونه نتیجه گرفت که راهبردهای برنامه پنجم توسعه با وجود حوزه عمرانی و زیرساختی، در سایر ابعاد کارنامه قابل قبولی نداشته و منجر به کاهش سطح کیفیت زندگی پایین در نواحی روستایی شده‌اند.

جدول ۵. میانگین عملکرد برنامه پنجم در قالب پروژه‌های انجام‌یافته مبتنی بر ابعاد مورد مطالعه

میانگین عملکرد	تعداد	ابعاد
۲/۲۳	۲۰	زیست‌محیطی
۲/۲۵	۹	فرهنگی
۷/۲۷	۹۰	کالبدی
۲/۲	۳	اقتصادی
۲/۸۱	۳۱	اجتماعی

راهبردهای کلان برنامه پنجم توسعه بر پایه طرح‌ها و پروژه‌های اجراشده، با میانگین ۲/۹۹ درصد در قالب ابعاد دهگانه، منجر به ایجاد تحول در سکونتگاه‌های روستایی و توسعه رو به پایین در آن‌ها شده است (جدول شماره ۶). طرح‌ها و پروژه‌های اجراشده در ارتقاء کیفیت محیط‌زیست، حفاظت از میراث فرهنگی، رفاه اجتماع محلی، ارتقاء زیرساخت‌ها و خدمات محیطی به دلیل توجه و تأکید طرح‌ها بر بعد کالبدی - عمرانی، در این بعد توانسته است به‌طور متوسط، بسترهای توسعه روستایی را فراهم کند.

جدول ۶. میانگین عملکرد راهبردهای کلان برنامه پنجم بر توسعه روستایی در عوامل سازنده^۱

تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	
۳۵۹	۳/۵۴۶۷	۰/۵۲۰۵۸	۲/۰۷	۴/۶۰	ارتقاء کیفیت محیط‌زیست
۳۵۹	۳/۱۶۶۲	۰/۵۷۷۴۲	۱/۵۰	۴/۵۰	حفاظت از میراث فرهنگی
۳۵۹	۲/۷۴۰۶	۰/۳۵۸۹۶	۱/۱۳	۳/۶۷	سرمایه اجتماعی
۳۵۹	۲/۵۸۶۴	۰/۴۶۴۳۷	۱	۳/۵۰	ظرفیت‌سازی نهادی
۳۵۹	۳/۸۳۵۰	۰/۵۳۹۶۱	۲/۲۱	۴/۷۶	رفاه اجتماع محلی
۳۵۹	۲/۵۴۲۸	۰/۴۸۱۲۷	۱/۲۵	۳/۶۳	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۳۵۹	۲/۵۱۲۱	۰/۴۴۵۶۹	۱	۳/۵۰	عدالت اقتصادی
۳۵۹	۲/۷۵۱۷	۰/۵۲۴۹۶	۱	۳/۶۲	ثبات اقتصادی
۳۵۹	۳/۲۳۹۳	۰/۵۶۸۱۸	۱/۵۰	۴/۱۰	ارتقاء زیرساخت
۳۵۹	۳/۰۴۹۰	۰/۶۶۰۲۸	۱/۶۰	۴/۳۰	ارتقاء خدمات محیطی
۳۵۹	۲/۹۹۷۰	۰/۳۵۲۵۴	۲/۲۳	۳/۵۶	کل

مطابق با نتایج به‌دست آمده از آزمون کلموگروف اسمیرنوف سطح معنی‌داری نه عامل از عوامل دهگانه کوچک‌تر از ۰/۰۵ درصد است. بنابراین نرمال بودن توزیع داده‌ها پذیرفته نمی‌شود. می‌توان این‌گونه بیان کرد که عوامل موردبررسی به‌غیر از عامل ظرفیت‌سازی نهادی از توزیع نرمال برخوردار نیستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ عوامل مورد بررسی با تحلیل عاملی دسته‌بندی شده‌اند. از آنجایی که بسیاری از متغیرهای پژوهش با وجود شباهت در عامل‌های جداگانه قرار گرفته بودند، محقق بر اساس پیشینه پژوهش و با توجه به مفهوم متغیرها بر اساس نزدیکترین شباهت‌ها آن‌ها را به عامل‌های مشابه انتقال داد. بر این اساس، عامل‌ها به ده عامل نهایی تقبیل یافته و با اسامی و عناوین مناسب به شرح زیر نامگذاری شدند: ارتقاء خدمات محیطی، ارتقاء کیفیت محیط زیست، حفاظت از میراث فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ظرفیت‌سازی نهادی، رفاه اجتماع محلی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، عدالت اقتصادی، ثبات اقتصادی، ارتقاء زیرساخت‌ها.

جدول ۷. سنجش نرمال بودن توزیع عامل‌های استخراجی بر اساس آزمون کلموگروف - اسمیرنوف (ks)

کیفیت محیط زیست	حفاظت از میراث فرهنگی	سرمایه اجتماعی	ظرفیت‌سازی نهادی	رفاه اجتماعی محلی	مسئولیت اجتماعی	عدالت اقتصادی	ثبات اقتصادی	ارتقاء زیرساخت‌ها	خدمات محیطی	
۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	۳۵۹	تعداد نمونه
۳/۵۴۶۷	۳/۱۶۶۲	۲/۷۴۰۶	۲/۵۸۶۴	۰/۸۳۷۰	۲/۵۴۲۸	۲/۵۱۲۱	۲/۷۵۱۷	۳/۲۴۰۶	۳/۰۴۹۰	میانگین
۰/۵۲۰	۰/۵۷۷۴۲	۰/۳۵۸۹۶	۰/۴۶۴۳۷	۰/۵۳۹۰۳	۰/۴۸۱۲۷	۰/۴۴۵۶۹	۰/۵۲۴۹۶	۰/۵۶۸۳۸	۰/۶۶۰۲۸	انحراف استاندارد
۰/۱۱۳	۰/۰۸۶	۰/۱۱۹	۰/۰۵۹	۰/۰۷۵	۰/۱۰۵	۰/۱۶۸	۰/۱۴۸	۰/۲۰۱	۰/۱۵۹	مطلق
۰/۰۶۰	۰/۰۷۱	۰/۰۵۳	۰/۰۳۷	۰/۰۵۹	۰/۰۷۶	۰/۰۸۲	۰/۰۸۱	۰/۱۰۹	۰/۱۰۳	مثبت
-۰/۱۱۳	-۰/۰۸۶	-۰/۱۱۹	-۰/۰۵۹	-۰/۰۷۵	-۰/۱۰۵	-۰/۱۶۸	-۰/۱۴۸	-۰/۲۰۱	-۰/۱۵۹	منفی
۲/۱۴۱	۱/۶۲۰	۲/۲۴۹	۱/۱۰۹	۱/۴۱۶	۱/۹۹۴	۳/۱۷۷	۲/۸۰۵	۳/۷۹۵	۳/۰۰۶	کلموگروف اسمیرنوف
۰/۰۰۰	۰/۰۱۰	۰/۰۰۰	۰/۱۷۰	۰/۰۳۶	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معنی داری

بر اساس ستاده شماره ۸، معیار تصمیم (sig) نشان می‌دهد که اثرگذاری راهبردهای کلان توسعه روستایی برنامه پنجم با نسبت مشاهده شده ۰/۵۰ درصد، در حد متوسط و قابل قبول ارزیابی شده است. با توجه به مطالعه صورت گرفته این اثرگذاری ناشی از عملکرد متوسط راهبردهای توسعه در حوزه‌های عمرانی - زیرساختی و حفاظت از میراث فرهنگی است. با توجه به نتایج به دست آمده، مشارکت کنندگان پژوهش میزان اثربخشی راهبردهای کلان برنامه پنجم توسعه (۰/۴۵ درصد) را در محدوده مورد مطالعه ناکارآمد ارزیابی کرده‌اند. بدین معنی که با اجرای راهبردهای برنامه پنجم توسعه نه تنها ظرفیت‌سازی نهادی صورت نگرفته است، بلکه بسترهای اشتغال‌زایی و درآمد پایدار را نیز فراهم نکرده و با محوریت پیشرفت و عدالت اجتماعی، منجر به ایجاد عدالت و ثبات اقتصادی نشده است.

جدول ۸. ارزیابی عملکرد راهبردهای برنامه پنجم توسعه در قالب عوامل سازنده مبتنی بر آزمون دو جمله‌ای

سطح معنی داری	نسبت آزمون	نسبت مشاهده شده	تعداد	گروه‌ها		
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۱۷	۶۲	≤ 3	گروه اول	ارتقاء کیفیت محیطزیست
		۰/۸۳	۲۹۷	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۸	۰/۴۳	۱۵۴	≤ 3	گروه اول	حفاظت از میراث فرهنگی
		۰/۵۷	۲۰۵	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۷۹	۲۸۵	≤ 3	گروه اول	سرمایه اجتماعی
		۰/۲۱	۷۴	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۸۱	۲۹۱	≤ 3	گروه اول	ظرفیت‌سازی نهادی
		۰/۱۹	۶۸	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۰۷	۲۶	≤ 3	گروه اول	رفاه اجتماع محلی
		۰/۹۳	۳۳۲	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۸		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۸۶	۳۱۰	≤ 3	گروه اول	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
		۰/۱۴	۴۹	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۹۳	۳۳۳	≤ 3	گروه اول	عدالت اقتصادی
		۰/۰۷	۲۶	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۶۸	۲۴۳	≤ 3	گروه اول	ثبات اقتصادی
		۰/۳۲	۱۱۶	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۰	۰/۲۲	۷۸	≤ 3	گروه اول	ارتقاء زیرساخت
		۰/۷۸	۲۸۰	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۸		کل	
۰/۵۰	۰/۰۰۱	۰/۴۱	۱۴۸	≤ 3	گروه اول	ارتقاء خدمات محیطی
		۰/۵۹	۲۱۱	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۹		کل	
۰/۵۰	۰/۰۹۰	۰/۴۵	۱۶۲	≤ 3	گروه اول	کل
		۰/۵۵	۱۹۵	> 3	گروه دوم	
		۱	۳۵۷		کل	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

ب) اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم بر توسعه نواحی روستایی

با توجه به جدول شماره ۹ ضریب همبستگی چندگانه (R) برابر با ۰/۵۰۰ است. این ضریب معنی داری رابطه بین اثربخشی راهبردهای توسعه روستایی و ضعف در عوامل ارتقاء خدمات محیطی، ارتقاء کیفیت محیط زیست، حفاظت از میراث فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ظرفیت سازی نهادی، رفاه اجتماع محلی، مسئولیت پذیری اجتماعی، عدالت اقتصادی، ثبات اقتصادی و ارتقاء زیرساخت ها را تأیید کرده و به میزان ۰/۲۵۰ درصد از ضعف در عوامل دهگانه را پیش بینی و تبیین می کند. بدین معنی که میزان تغییر پذیری در متغیر وابسته^۱ که تحت تأثیر متغیر مستقل ایجاد می شود، برابر ۰/۲۵۰ است.

جدول ۹. تأثیر راهبردهای برنامه پنجم توسعه بر نواحی روستایی

خطای انحراف استاندارد	ضریب تبیین شده	ضریب تبیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۵۷۷	۰/۲۲۵	۰/۲۵۰	۰/۵۰۰

همچنین تحلیل واریانس رگرسیون با توجه به مقدار آماره F (۱۰/۳۴۴) نشان می دهد که سطح معنی داری کمتر از ۵ درصد بوده و دست کم یکی از متغیرهای مستقل دارای رابطه خطی با متغیر وابسته است (جدول شماره ۱۰). از استان خوزستان به روستا در قبل از سال ۱۳۹۰ بالغ بر ۲/۸۷ و بعد از آن برابر با ۳/۶۵ و برای شاخص گردشگری ورودی از استان های دیگر به روستا در قبل از سال ۱۳۹۰ بالغ بر ۲/۷۱ و بعد از آن ۳/۴۸ ارزیابی شده است. بنابراین در زمینه ورود گردشگر داخلی به روستا از دیدگاه مردم تفاوت معناداری وجود دارد و این تفاوت یک روند افزایشی را نشان می دهد. این روند افزایشی در نتیجه نقش آفرینی جدید روستا از لحاظ گردشگری است که رونق بیشتری نسبت به گذشته داشته است.

جدول ۱۰. نتایج تحلیل واریانس رگرسیون چندگانه (ابعاد چندگانه: متغیر وابسته)

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	داری سطح معنی
رگرسیون	۳۴/۴۵۸	۱۰	۳/۴۴۶	۱۰/۳۴۴	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱۰۳/۵۹۵	۳۱۱	۰/۳۳۳		
کل	۱۳۸/۰۵۳	۳۲۱			

در بین مجموعه عوامل مؤثر بر اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم توسعه - بر اساس مقدار $Beta$ - زیرساخت ها دارای ارتباط مستقیم بوده و بیشترین تأثیر را بر توسعه روستایی در ناحیه مورد مطالعه داشته است (جدول شماره ۱۱). البته در این میان حفاظت از میراث فرهنگی و عدالت اقتصادی نیز دارای اهمیت است. به طوری که در اجرای برنامه پنجم توسعه حفاظت از میراث فرهنگی مورد توجه قرار گرفته و وام هایی برای تأمین مسکن در راستای شکل گیری عدالت به روستاییان پرداخته شده است. در کنار عوامل اثرگذار به طور مستقیم، ثبات اقتصادی با بیشترین اثربخشی

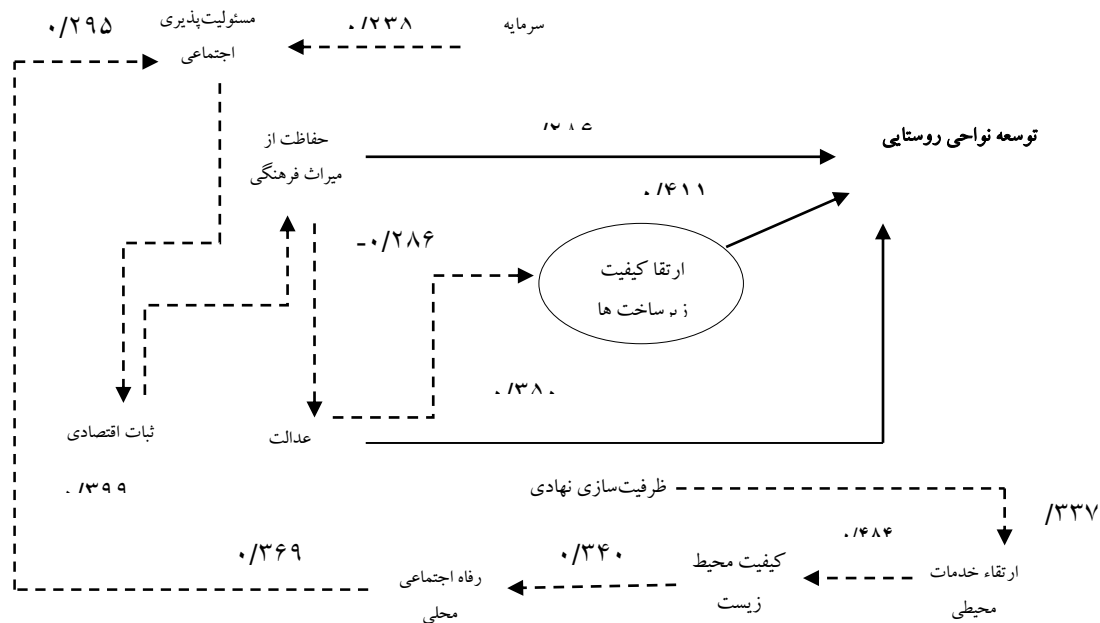
^۱ در پژوهش حاضر توسعه روستایی متغیر وابسته و راهبردهای توسعه روستایی برنامه پنجم در قالب ابعاد دهگانه متغیر مستقل را شامل می شود.
^۲ بر اساس ضرایب استاندارد شده (بدون توجه به علامت آن) نتیجه گیری شده است.

غیرمستقیم بر روی زیرساخت‌ها، بر توسعه نواحی روستایی تأثیر داشته است. به طوری که راهبردهای کلان برنامه پنجم توسعه بیشتر در بخش عمرانی - زیرساختی همانند حمل و نقل، گام‌های مثبتی را برای برآوردن بهتر الزامات روزمره زندگی نواحی روستایی برداشته است. مدل تجربی اثربخشی راهبردهای برنامه پنجم توسعه بر نواحی روستایی در شکل شماره ۲ نشان داده شده است.

جدول ۱۱. اثرگذاری مؤلفه‌های توسعه - مبتنی بر راهبردهای برنامه پنجم توسعه - بر توسعه نواحی روستایی پیرامون کلانشهرها

تأثیر کل	تأثیر غیر مستقیم	تأثیر مستقیم	
-۰/۰۰۰۳	-۰/۰۰۱	—	ارتقاء خدمات محیطی
-۰/۰۰۰۶	-۰/۰۰۰۶	—	کیفیت محیط زیست
-۰/۳۰۵	-۰/۰۴۱	۰/۲۶۴	حفاظت از میراث فرهنگی
-۰/۰۰۱	-۰/۰۰۱	—	کیفیت سرمایه اجتماعی
—	—	—	ظرفیت‌سازی نهادی
-۰/۰۰۲	-۰/۰۰۲	—	رفاه اجتماع محلی
-۰/۰۰۵	-۰/۰۰۵	—	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۰/۳۲۶	۰/۱۴۴	۰/۱۸۲	عدالت اقتصادی
-۰/۰۱۶	-۰/۰۱۶	—	ثبات اقتصادی
۰/۴۱۱	—	۰/۴۱۱	ارتقاء زیرساخت‌ها

اساساً برنامه‌های توسعه به منظور افزایش سرمایه اجتماعی، تولید و افزایش بهره‌وری، توسعه منابع انسانی، گسترش فرصت‌های اشتغال با تکیه بر عقب‌ماندگی زندگی اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و زیست‌محیطی طراحی می‌شود. بنابراین ارتقاء زیرساخت‌ها در قالب راهبردهای کلان توسعه، زمانی به توسعه روستایی منجر می‌شود که رابطه درست و منطقی بین تمامی ابعاد توسعه (کالبدی - عمرانی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی - سیاسی) در برنامه‌ها ایجاد شود. روستاییان به عنوان ذی‌نفعان اصلی در ناحیه مورد مطالعه، از آغاز برنامه پنجم توسعه، به دلایلی همانند نامشخص بودن راهبردهای توسعه، سیاست‌های دولت، نبودن برنامه‌ای هماهنگ از خدمات توسعه‌ای مطلوب، تنها در بعد کالبدی - عمرانی تحولاتی ایجاد شده و در ابعاد با موفقیت دلخواه همراه نبوده است. همچنین عدم اجماع بر مکاتب و پارادایم‌های حاکم بر برنامه‌ها، ضعف انطباق راهبردهای نظری با شرایط نظام سکونتگاهی و محیط برنامه‌ریزی؛ عدم انطباق بسیاری از فعالیت‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها، پروژه‌ها با نیازهای اساسی جامعه روستایی به دلیل موازی کاری دستگاه‌های اجرایی، ضعف تعهد در اجرای صحیح برنامه‌ها و عدم اهتمام جدی در اجرای مفاد برنامه‌های توسعه، موانعی برای ایجاد نظامی هماهنگ در توسعه روستایی ایجاد کرده و سبب ناکارآمدی راهبردهای توسعه روستایی در برنامه پنجم شده است.

شکل ۲. مسیر اثربخشی مؤلفه‌های توسعه بر توسعه نواحی روستایی پیرامون کلانشهرها

نتیجه‌گیری

امروزه توسعه یکپارچه سرزمین با تکیه بر تغییرات سیستم اقتصادی و اجتماعی جامعه، تغییر در ساختار مدیریت، انجام فعالیت برای رسیدن به رشد مادی و تکامل اجتماعی، بهبود وضعیت معیشتی، تقویت خوداتکایی فردی و جمعی و ایجاد دگرگونی مناسب در ساختارهای ذهنی روستاییان هدف اصلی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه است. نیل به توسعه یکپارچه - روستایی - نیازمند تدوین برنامه‌های همه‌جانبه‌نگر است که تمام جنبه‌های روستایی، نیازها و قابلیت‌ها را به صورت یکجا مورد توجه قرار دهد. برای جهت‌یابی توسعه، برنامه‌های پنج‌ساله باهدف بهبود استانداردهای زندگی مردم در کشورهای مختلف از جمله ایران تدوین می‌شود که نتیجه آن به صورت منطقی باید موجب بهبود زندگی سکونتگاه‌های انسانی گردد. این در حالی است که با توجه به مطالعه صورت گرفته راهبردهای توسعه روستایی برنامه پنجم توسعه در شهرستان نظرآباد به تبع فرآیند کلی توسعه رضایت‌بخش نبوده و از نظر توسعه وضعیت رضایت‌بخشی ندارد. اثربخشی برنامه‌های توسعه از فرآیندهای راهبردی است و هر کشوری پیش از آنکه استراتژی‌های آینده خود را تدوین کند، باید چشم‌انداز روشنی از آن داشته باشد. با توجه به این مسئله، چشم‌انداز برنامه پنجم توسعه به توسعه روستایی نگاه تک‌ساحتی بوده و راهبردهای این برنامه در قالب طرح‌ها و پروژه‌ها، بر بعد عمرانی - زیرساختی نواحی روستایی تأکید داشته است. از این رو، برنامه‌های توسعه منجر به توسعه یکپارچه روستایی نشده و کمتر توانسته است مسائل نواحی روستایی را از بین ببرد. این نتیجه با پژوهش‌های ازکیا و دیباچی (۱۳۹۵)، عبدالمهدی (۱۳۹۱)، رضوانی (۱۳۹۰)، رحیمی و توسلی (۱۳۹۱)، سعیدی و رستگار (۱۳۸۸) و قدیری و نجفی‌کانی (۱۳۸۲) قرابت معنایی دارد.

راهبردهای برنامه پنجم توسعه در قالب طرح‌ها و پروژه‌ها اگرچه در طول پنج سال، دستاوردهای مثبت و اساسی قابل توجهی در حوزه عمرانی - زیرساختی داشته است؛ ولی در توسعه یکپارچه روستایی ناموفق عمل کرده و نتوانسته است پیوندهای بین توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی را تقویت کرده و اطمینان حاصل کند که

توسعه نواحی روستایی گسترش پیدا کرده است. در راستای افزایش کارایی و اثربخشی برنامه‌های توسعه و برون‌رفت از این مسئله توجه به موارد زیر می‌تواند راهگشا باشد:

- تأمین اجماع حاکمیت و تعهد آن‌ها برای اجرای سیاست‌های برنامه‌های توسعه؛
- انعطاف‌پذیری در قوانین، درک صحیح و تعهد به رویکرد توسعه یکپارچه روستایی؛ و
- تفویض اختیار سیاست‌های اجرایی و برنامه‌ها به سطح محلی در قالب برنامه‌ریزی محلی و یا تهیه طرح‌های یکپارچه توسعه روستایی با مشارکت مردم و نهادهای ذی‌ربط.

منابع

- آمار، تیمور؛ پوررمضان، عیسی و ثریا حسنی. ۱۳۹۱. برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه روستایی در بخش احمد سرگوراب شهرستان شفت با استفاده از مدل تحلیلی SWOT. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (چشم انداز جغرافیایی). ۷۸-۸۸. (۱۸) ۷.
- ایکاف، راسل. ۱۳۸۰. برنامه‌ریزی تعاملی مدیریت هماهنگ با تحول برای ساختن آینده سازمان، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، کتاب ماد وابسته به نشر مرکز، تهران.
- ازکیا، مصطفی و شکوه دیباجی فروشانی. ۱۳۹۵. نقد برنامه‌های توسعه روستایی در ایران، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۵، شماره ۱، صص ۱۰۳-۱۲۵.
- افراخته، حسن و همکاران. ۱۳۹۲. جایگاه توسعه پایدار کشاورزی در برنامه‌های توسعه‌ای پنج‌ساله بعد از انقلاب، فصلنامه سیاست‌های راهبردی کلان، سال یکم، شماره ۱، صص ۴۳-۶۲.
- افراخته، حسن. ۱۳۸۷. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی، انتشارات گنج هنر، چاپ اول، تهران.
- امانی، معصومه و همکاران. ۱۳۹۹. تحلیلی بر سیاست‌های توسعه روستایی در برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۲۵-۳۵.
- بدری، سیدعلی؛ رضوانی، محمدرضا و پروین خدادادی. ۱۳۹۸. طراحی الگوی چالش‌های تدوین سیاست‌گذاری فضایی مناطق روستایی کشور، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و ششم، شماره ۹۹، صص ۵-۳۳.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ طورانی، علی و معصومه حسینلو. ۱۳۹۲. توسعه یکپارچه نواحی روستایی و شهری؛ رویکردی فضایی و استراتژیک در نظام برنامه‌ریزی سکونتگاهی، مجله اندیشه جغرافیایی، سال هفتم، شماره ۱۴، صص ۹-۳۶.
- جمعه‌پور، محمود. ۱۳۸۴. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- سعیدی، عباس؛ رستگار، ابراهیم. ۱۳۸۸. اثربخشی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در توسعه اجتماعی- اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی (مورد: روستاهای بخش وراوی (شهرستان مهر)، دوره ۷، شماره ۲۲، صص ۶۳-۴۷.
- سعیدی، عباس. ۱۳۷۷. مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۹۸. سالنامه آماری استان البرز، انتشارات مرکز آمار ایران، تهران.
- سازمان برنامه‌و بودجه استان البرز. ۱۳۹۸. گزارش عملکرد دستگاه‌های اجرایی استان البرز، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، کرج.
- شجری، پرستو. ۱۳۹۰. برنامه پنجم توسعه بازار سرمایه، بخش نفت، مالیات‌ها، کشاورزی و مسکن، تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۲۶: صص ۱۵-۲۶.

- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. ۱۳۸۹. نقد جایگاه توسعه روستایی در لایحه پیشنهادی برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، جامعه اقتصاد، سال هفتم، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۱۶۹-۱۹۰.
- رحیمی، منیژه و فردوس توسلی. ۱۳۹۱. بررسی نقش و جایگاه توسعه روستایی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، چهارمین همایش علمی سراسری دانشجویی جغرافیا، تهران، <https://www.civilica.com>.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و سیدعلی بدری. ۱۳۸۲. ارزیابی پیامدهای اقتصادی ادغام روستاها پس از حادثه زلزله از دیدگاه توسعه پایدار، فصلنامه مدرس، شماره ۲۹.
- رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۱. برنامه‌ریزی توسعه روستایی مفاهیم، راهبردها و فرایندها، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۵۲، شماره ۱۶۴، صص ۲۲۱-۲۴۰.
- رضوانی، محمدرضا. ۱۳۹۰. برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، چاپ چهارم، انتشارات قومس، تهران.
- فتح‌اللهی گلام بحری؛ سعدی، کلاتری، خلیل و علی امیری. ۱۳۹۱. تحلیل محتوای قوانین عمران روستایی در برنامه‌های توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، شماره ۱، ۶۷-۷۷.
- قدیری معصوم، مجتبی؛ نجفی کانی، علی‌اکبر. ۱۳۸۲. برنامه‌های توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آن‌ها بر نواحی روستایی، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴، صص ۱۱-۲۱.
- مؤمنی، فرشاد و مینو امینی. ۱۳۹۰. کیفیت زندگی و توسعه پایدار در برنامه‌های توسعه ایران با رویکرد آمارتپاسن. سیاست‌گذاری اقتصادی، سال سوم شماره ۵.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ طورانی، علی و معصومه حسینلو. ۱۳۹۲. توسعه یکپارچه نواحی روستایی و شهری؛ رویکردی فضایی و استراتژیک در نظام برنامه‌ریزی سکونتگاهی، مجله اندیشه جغرافیایی، سال هفتم، شماره ۱۴، صص ۹-۳۶.
- ملکی‌فر، عقیل. ۱۳۸۵. الفبای آینده پژوهی: علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا، انتشارات اندیشکده صنعت و فناوری (آصف)، تهران.
- مطیعی لنگرودی. ۱۳۸۲. برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی (دانشگاه فردوسی مشهد)، مشهد.
- Dobre, R. Cîrstea, A. C. & Drăcea, M. V. 2014. **Study of Life Annuity Program Impact on Rural Economy Development**, Procedia Economics and Finance, Vol.16, 342-347.
- Torre, A. and F. Wallet 2016. **Regional Development in Rural Areas: Analytical Tools and Public Policies**, Springer Briefs in Regional Science.